

ÚTĚK Z TÁBORA DÜSSEL

Mečislav Borák

Hromadné útoky vězňů z nacistických táborů pro válečné zajatce patří mezi nejvíce vzrušující příběhy z let druhé světové války. Zájem vzbuzují zvláště útoky, provedené tajně vykopanými podzemními tunely, jak tomu bylo třeba při útěku 76 zajatců z tábora Sagan (Zagaň) u Zhořelce v noci na 25. 3. 1944. Tento případ je nejznámější. Ví se rovněž, že mezi padesáti dopadenými zajatci, které nacisté nechali pro výstrahu zastřelit, byl rodák ze severní Moravy — Arnošt Valenta ze Svěbohova v okrese Šumperk, bývalý pobočník L. Svobody u čs. vojenské skupiny v Polsku a příslušník čs. letectva v Anglii.

Útek ze Saganu se dočkal publicity i uměleckého ztvárnění. Málokdo však ví, že jeho obdobou byl útek ze zajateckého tábora Düssel a že ani při něm nechyběl občan z našeho kraje. Mezi odvážlivci, kteří se vydali podzemní chodbou vstříc svobodě, byl bývalý důstojník československé a polské armády Adolf Przeczek z Darkova.

Zajatecký tábor Oflag VI b se nacházel v obci Düssel u Warburgu ve Vestfálsku. Bylo v něm přes 2700 polských válečných zajatců, převážně důstojníků (také asi 16 generálů). Přestože podle nacistických předpisů hrozil v rozporu s mezinárodním právem za pokus o útek z tábora trest smrti, začali zajatci v Düsselu v únoru 1943 budovat první podkop. Po několika metrech však dovnitř prosákla voda a práce musely být přerušeny. Nehotový podkop později dobře posloužil k ukrytí desek a hlíny z velkého podkopu, s jehož výstavbou se začalo o velikonočních svátcích r. 1943.

Nový podkop mířil ze staré zděné budovy uvnitř tábora, v níž byl sklad brambor, řepy a táborového haraburdí, do prázdného dřevěného baráku za dráty. Měřil několik desítek metrů a vedl v hloubce asi 2,5 m pod zemí. Stavbě bylo věnováno asi 1500 hodin, naplněných tvrdou a nebezpečnou prací. Jediným pracovním nářadím byl totiž starý bajonet, nůžky na vydlabávání cihel a hadrové pytlíky na vynášení hlíny.

Vchod do podkopu se nacházel ve sklepech budovy. Nebyl umístěn na podlaží, ale ve stěně sklepa, neustále zvlhčované vodou, aby se zakryly čerstvé stopy každodenní práce. Tato prozravost přispěla k utajení podzemní chodby před slíděním speciální pátrací skupiny „krtků“, jak jim v táboře přezdívali. Byli to vojáci většinou malé postavy, oblečení v modrých dělnických blúzách, se svítilnami a železnými pruty v rukou, kteří v doprovodu cvičených psů hledali několikrát do měsíce stopy podkopu po celém táboře. Ještě několik dnů před útekem zajatců prohledávali onu sklepní místnost, zejména podlahu, ale nic nezjistili. Nenapadlo je, že vchod do podzemní chodby může být umístěn v cihlové sklepní stěně.

Určení kopáčů vcházeli do podkopu v době ranního nástupu, kdy byli strážci zaujatí počítáním vězňů. Kamarádi je nahlásili jako nemocné. Kopali nerušeně až do večerního nástupu, kdy byli vyměněni skupinou, pracující až do zamykání vězeňských baráků na noc. Nejprve vykopali jakousi studnu, na jejímž dně byla širší komora tak pro dva lidi. Od ní teprve vedl tunel o průměru asi půl metru. Zhruba po 12 metrech bylo nutné podpírat strop a stěny tunelu deskami; kradli je z lůžek, ze stěn baráků aj. Svítili si malou naftovou lampou, ukradenou z chodby baráku.

Zajatci vybraní k útěku procházeli speciální přípravou. Zdokonalovali se v němčině, studovali mapy, šili si šaty ze zbytků hader a z vězeňských dek, získávali peníze na cestu a vyráběli falešné osobní doklady. Někteří se chtěli vydávat za dělníky na nucených pra-

cích, jiní si zvolili značně exotické převleky — např. za mnicha nebo za venkovskou ženu (tento důstojník byl odhalen ve vlaku, kde aice jeho falešné doklady obstály, ale průvodčí si všimla prorážejícího chmýří na „ženeké“ tváři). Jen asi 8—10 osob směřovalo do obsazeného Polska, většinou věřili v úspěch cesty západním či jižním směrem.

Akce byla pečlivě připravena a dokonale utajena před táborovými špicly. I když se na její organizaci podílelo hodně lidí, jen zasvěcení se dověděli, že konečně nastal den útěku. Bylo to v noci z 19. na 20. září 1943.

Mezi 47 zajatci vybranými k útěku byl také podporučík Wincenty Kawalec ze Sandomierze, který po válece sugestivně vylíčil cestu podzemní chodbou:

„Když na mne přišla řada, ovládl jsem nervozitu a vešel do těsné podzemní chodbičky. Udeřil mě nával zkaženého vzduchu a horko. Krok za krokem jsem se protláčil dopředu. Po několika metrech jsem byl mokřý potem. Bylo slyšet jen šelest plížení, supění a zrychlené oddechování. Před sebou jsem viděl bosé nohy svého předchůdce, ze zadu jsem slyšel spěchající, tlumené dýchání. Jak dlouho ten přechod trval, nevím. Zdálo se mi, že to je celá věčnost.“

Zhruba v polovině cesty někdo vzadu omdlel. Nešlo ho vystrkat dopředu ani dozadu. Plížící se had našich těl se musel na chvíli zastavit, pak se znovu rozhýbal. Do mokré kůže se lepila hlína. Zасыpávala mi oči, zalepovala ústa.

Chvillemi se mi zdálo, že musím zakřičet, že omdlévám, že všechno vzdávám a chci zpátky.

Ale návrat nebyl možný. Za mnou se plížil řetěz lidí, kteří chtěli být co nejrychleji na svobodě. Nevěřím těm hrdinům, kteří se nikdy ničeho neleknu. V podkopu jsem se normálně, lidsky bál.

Asi v polovině byla cesta zatrasena velkým kamenem. Jen těžko jsem se kolem něho prodrál. Právě tady spadávaly první hrušky hlíny. Ze strachu mi vstávaly vlasy na hlavě. Sesouvání půdy bylo tou nejnebezpečnější věcí. Zkažený vzduch bil do očí, do nosu, zastavoval dech. A to jsem přece vepředu, jak je asi těm vzadu? Vnímám stále rychlejší oddechování, stále hlasitější v tom velkém tichu. Slyšel jsem, jak někdo začal zvracet. Cítil jsem, že za chvíli udělám totéž. Odněkud ze zadu se ozývalo jakoby ržání koně. Lezli jsme po rukou a po kolenou. Trvalo to krátce, avšak mně se zdálo, že se čas nekonečně vleče. Pojednou někdo roztrhl pytlík, v němž byl tabák smíchaný s pepřem, připravený pro každý případ ke zmýlení psa, nasazeného na naši stopu. Silná vůně udeřila do čířpi. Kdosi kýchnul, jiný si začal zacpávat nos i ústa kapesníkem nebo rádiovkou, jen aby nekýchchal. Kýčání však přesto začalo postihovat další utečence. Cítil jsem, že se začínám dusit. Vnímám jsem pot, jak mi stéká s čela. Ochabl jsem. Před sebou jsem viděl pouze nohy, bosé nohy svého předchůdce. Měl jsem dojem, že vidím velkého jezevčíka hrabajícího v noře. V jistém okamžiku jsem ucítil silné kopnutí do nosu. To můj předchůdce znenadání prudce couvnul. Byli jsme před výchozím otvorem. Zasáhla nás vlna čerstvého vzduchu. Osvěžila napůl omdlelé, dodala sílu.

Něčí ruce mě chytily za hlavu, za ramena a jediným trhnutím vynesly vzhůru. Stanul jsem nad otvorem podkopu.“

Jen těžko lze asi vyjádřit pocity vězňů, kteří se po několika letech ocitli opět na svobodě. Prvotní úlevu a radost z úspěšného přechodu za táborový plot i opojení z pocitu volnosti však brzy zastínil pocit nového nebezpečí. Čekala na ně mnohem obtížnější, rozhodující fáze útěku. Přestože po letech zase volní, nacházeli se stále v hloubi nacistické říše, v nepřátelském prostředí, a záleželo teď jen na jejich osobních schopnostech a nezbytné dávce štěstí, zda dokáží útek úspěšně dokončit. Podařilo se to jen asi jedné pětina uprchlých zajatců.

Útek byl odhalen příštího dne v 6 hodin ráno, když byli na nádraží v Soest zadrženi první tři zajatci. Rozvinula se rozsáhlá pátrací akce a další zajatci byli zatýkáni ve vlacích, na cestách, při přechodu hranic. Jejich osud byl zpečetěn. Už 25. září 1943 vydal totiž

plukovník Diemer-Wilroda ze zajateckého úřadu hlavního stanu německé armády v Berlíně rozkaz k předání chycených zajatců do rukou SS, neměli se vozit zpět do tábora. Prvních dvacet zajatců bylo 26. září 1943 dodáno příslušníky SS do koncentračního tábora v Buchenwaldu, kde byli příštího dne před očima vězňů oběšeni. Během října a listopadu 1943 pochytali nacisté dalších 17 zajatců. Všichni byli brzy poté odvezeni do Buchenwaldu a rovněž popraveni.

Mezi nimi byl darkovský rodák podporučík Adolf Przczek (nar. 12. 8. 1912). Pocházel z hornické rodiny, maturoval na polském gymnáziu v Orlové a po absolvování vojenské akademie se stal důstojníkem z povolání (sloužil v Klatovech). Za mobilizace v r. 1939 byl povolán do polské armády a dostal se do německého zajetí. Prošel několika zajateckými tábory až do tábora v Dösslu. Poslední dopis rodině odeslal v srpnu 1943. Za několik týdnů po útěku z tábora byl nacisty dopaden a v Buchenwaldu popraven.

Asi za měsíc po útěku zajatců byli v táboře Dössel zatčeni další tři důstojníci a bez soudu popraveni v Buchenwaldu, přestože neměli na přípravě útěku sebemenší podíl. Žádný z dopadených zajatců nezradil, všichni přiznávali jen osobní podíl viny a kryli své kamarády, kteří se na organizaci útěku, výrobě falešných dokumentů a dalších věcech podíleli. Jedině tak se mohlo stát, že podzemní chodba byla nacisty objevena až mnohem později, při náhodném výkopu pro táborovou kanalizaci.

Útěk se podařil jen deseti důstojníkům. Všichni se pak aktivně zapojili do boje proti okupantům a mnozí z nich v tomto boji zahynuli. Jako jeden z pěti bývalých zajatců přežil W. Kawalec, který o historii útěku vydal osobní svědectví.

(Při zpracování článku bylo použito publikace W. Kawalce „Padesát z Dösslu“, Varšava 1963, a životopisných materiálů A. Przczka sestavených J. Burkem z Karviné-Louk.)

PO STOPÁCH SELSKÉHO POVSTÁNÍ V 18. STOLETÍ (ONDRA FOLTÝN)

Jiřina Králová

V 18. století po sedmileté válce s pruským králem Bedřichem II. patřila dědina Staré Město k panství Taaffů, kteří občas sídlili na zámku ve Fryštátě. Za pány vládl také okolním dědinám vrchní direktor Schwarz, který tvrdě utiskoval a vykořisťoval poddané, přidával roboty, nechával poddané týrat a zavírat do šatlav. Museli robotovat, i když jim uhnul tažný dobytek. Deputace, vedená rychtářem (fojtem) Ondrou Foltýnem ze Starého Města, žádala na zámku ve Fryštátě úlevu roboty, za což byla 14 dnů vězněna v šatlavě. Robotníci si často při práci zpívali smutně:

Kdyby nebe vyschlo a přestaly deště,
nevyschlo by proto naše pole ještě.
Trýzněných oráčův dost je pot zkropuje,
oko robotníka je denně zvlažuje.

Poddaní hraběte Taaffa se rozhodli získat opis svých privilegií. Ondra Foltýn se odvolával na splnění zásady urbárního, robotního patentu z roku 1735, který zaručoval úlevu roboty. Ondra Foltýn byl duší celé akce. Vypravil se s Matějem Michalcem z Petrovic do bývalého pruského Slezska. Odtud přinesl opis privilegií, která byla táž jako v rakouském Slezsku. Následkem týraní prchali robotníci za řeku Olzu do pruského Slezska. Výsledkem tajných schůzek robotníků okolních obcí bylo vyslat deputaci se stížností k císařskému dvoru do Vídně. Když po rebeliích poddaných začala slídit vrchnost, vydal se Ondra Foltýn do Vídně podruhé sám. Tam se mu podařilo najít písaře, který sepsal petici pro císařovnu Marii Terezií. Chodil dlouho marně na dvorní sídlo. Ondra Foltýn

neuměl německy. Mluvil jen moravsky. Nakonec se mu podařilo předat petici pro císařovnu jednomu z pánů z doprovodu, když císař Josef II. (tehdy princ) vycházel z kaple, a čekal na kladné vyřízení. Za několik dnů vojenská hlídka Ondru Foltýna odvedla do vězení. Jeho suplika vyvolala pobouření ze strany šlechtý a Taaffů. Z Vídně byl Ondra Foltýn eskortován v poutech do Opavy, kde byl předán do vazby Královskému úřadu k dalšímu vyšetření. Po vyšetření císařským radou Locellou byl po 3 měsících propuštěn.

Zemědělcům odmítli robotovat, pracovali jen na svém. Ondru Foltýna posílilo jeho utrpení, žil jen v naději vydobýt poddaným jejich práva. Burcoval robotníky také v okolních dědinách, řídil odboj. Povstalci se vyzbrojili. V noci na 10. dubna 1766 povstali všichni muži ze Starého Města, Petrovic, Prstné, Závady, Dětmarovic, Darkova a Ráje. K povstání se připojili také poddaní orlovského panství. Husafí generála Töröka vnikli do Starého Města, leč našli dědinu prázdnou jako po vyhození. Část povstalců se utábořila v Prstné — v lese na rakousko-pruských hranicích. Hlavní odpor byl ve Starém Městě-Olšínách — v lese u folvarku. Ze strany St. Města (dědiny) povstalci zatarasili hráze mezi rybníky, na kterých pokáceli stromy. Tak zamezili husarské jízdě přístup do Olšín z jižní strany. Ze strany Olšínského lesa od Petrovic byla husarská jízda v lese tvrdě odražena a utrpěla velké ztráty. Začalo se s povstalci vyjednávat, slibovali poddaným větší úlevy roboty i císařský pardon. Rebelanti (povstalci) byli podvedeni, zaskočeni a poraženi. Nastal smutný návrat k pluku. Vojsko generála Töröka bylo ubytováno ve Fryštátě, odkud činilo výpady do okolních dědin, kde persekvovalo poddané. Dne 20. února 1767 vyhlásila císařovna Marie Terezie dehordační patent, slibila šetření ve snaze umlčet rebelanty s pohružkou trestu smrti, což bylo vyhlášeno ve všech dědinách. Ondra Foltýn byl znovu chycen a uvězněn na Špilberku. Po vydání systemálního robotního patentu r. 1771 byl ze Špilberku propuštěn. Ondra Foltýn, kdysi vůdce rebelů, ačkoliv nebyl stár, nyní stařík s podlomeným zdravím, potácel se k domovu. Tak změnil Špilberk hrdiny. Ondra věřil, že ještě užijí šťastný a volný lid své dědiny, než zemře.

Ondra Foltýn se narodil roku 1716 na chalupě č. 33 ve St. Městě. Je osobností historickou, rozpoutal živelné hnutí, které slezskému lidu dalo to, čeho v této době dosáhl poddaný lid v Čechách až po bitvě u Chlumce r. 1775. Na jeho rodišti v chalupě č. 33 ve St. Městě byla před 2. světovou válkou umístěna pamětní deska, která byla na podzim 1938 odstraněna. Bylo by pěkné, kdyby MěstNV nebo vlastivědný ústav tuto památku obnovily. K sepsání historie bylo použito některých dat ze sborníku Studie o Těšínsku a lidového vyprávění (ústního podání).

* * *

Tolik bylo opsáno z rukopisu Jaroslava Pytlíka, narozeného r. 1905 v Lazích, poštovního doručovatele a potom havíře, při mé návštěvě u něho dne 21. 5. 1984. Žije ve St. Městě č. 111. Od roku 1928 měl jako historik kontakty se staršími lidmi, velice mnoho se od nich dověděl. Žije s družkou Zuzanou Lojkovou, narozenou r. 1917 v Pruchné (PLR). Od r. 1941 bydlí ve St. Městě.

* * *

V letech 1957—58 jsem prováděla výzkum lidového oděvu na Karvinsku, a to v Karviné-Solci, Fryštátě, Starém Městě, Darkově, Závadě, Ráji a jinde. Mimo jiné informátorky jsem se setkala také s Marií Vávrovou roz. Gfonkovou, bytem ve St. Městě č. 62, nar. 1878, jejíž matka byla rodem Foltýnová, což popisují v jiném článku, zaměřeném na lidový oděv a další projevy lidu.

Jaroslav Pytlík podle vyprávění jiných osob a své družky Z. L. se velice zajímal o O. Foltýna a sebral prý mnoho vyprávění o něm. Vlastnil též nějaké knihy a je možné, že měl ještě něco psaného. Ovšem někam to odnesl, snad na obec, nebo do archivu. J. Pytlík